

Palmira ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

**DAKTARAS JONAS BASANAVIČIUS IR JO
MEDEGA MUSU TAUTISZKAI VAISTINYKYSTAI**

Kiekvienam lietuviui daktaro Jono Basanavičiaus (1851–1927) vardas yra brangus. Šis „didysis ir garbingasis lietuvis, sukūręs ištisą tautinio renesanso epochą“ (Albumas 1937: 57), visą savo gyvenimą ir sveikatą paaukojęs Lietuvai ir jos žmonių gerovei, pelnė tautos atgimimo Tėvo, Patriarcho ir Pranašo vardą. J. Basanavičius buvo ir gydytojas. Ši jo veiklos sritis labiausiai susijusi su Bulgarija, kurioje išgyveno apie 25 metus. Čia J. Basanavičius dirbo ne vien tik praktinį gydytojo darbą. Rusų medicinos laikraščiuose skelbė straipsnius. Dažnai lankėsi kaimuose, užrašinėjo, kaip ligas aiškina burtininkai ir liaudies gydytojai, kreipė dėmesį į bulgarų kalbą, būdą ir papročius (Autobiografija 1936: 33–39; Basanavičius 1994: 28; Nezabitauskis 1990: 110–114; Visockis 1992: 57–59). Lom Palankos (dab. Lomas) apylinkėse ištyrė 2116 vyrų ir 167 moteris ir sudarė jų antropologines charakteristikas. Taigi J. Basanavičius tapo antropologijos pradininku Bulgarijoje (Visockis 1992: 91). 1891 m. buvo išleista jo monografija „Материяли за санитарната етнография на България“, kurioje „daug vietos skirta krašto antropologijai, archeologijai, ekonomikai, etnografijai, istorijai, medicinai, švietimui, tautosakai, net ir gamtos problemoms“ (Visockis 1992: 92). Šis J. Basanavičiaus veikalas buvo plačiai pripažintas ir aukštai įvertintas. Be to, Bulgarijos švietimo ministerijos prašymu jis parengė instrukciją antropometrinei medžiagai rinkti, kuria „vėliau naudojosi daugelis bulgarų tyrinėtojų. J. Basanavičiaus surinktą ir apibendrintą antropologinę medžiagą naudojo ne tik bulgarai“ (Visockis 1992: 113), bet ir kiti Europos mokslininkai.

1898 m. Varnoje J. Basanavičius parašė liaudies medicinos terminų žodynėlį – *Medega musu tautiszakai vaistinykystai*, – kuris pirmiausia buvo išspausdintas 1898 m. Šenandore A. Miluko leidžiamame laikraštyje „Dirva“ ir 1898 m. išleistas 32 puslapių knygele to paties A. Miluko lėšomis. Yra ir dar vienas – 38 puslapių – 35 terminais papildytas žodynėlio egzempliorius, irgi išleistas tais pačiais metais

(Bibliografija 1985: 227–228). Straipsnyje naudotasi abiem žodynėlio egzemplioriais.

Dr. J. Basanavičius, rašydamas *Medegą musu tautiskai vaistinykystai*, panaudojo M. Davainio-Silvestraičio ir jo pagalbininko V. Bakučio jam 1885 m. atsiųstą medžiagą – „Surinkimą visokių ligų, nuo žmonių girdėtų, iš Raseinių parapijos, nuo Kalnujų apygardos“. Prakalboje autorius rašo: „Szitas „surinkimas“, apimantis iš dalies platokai apraszytas 159 ligas, iš dalies tik ypatingais vardais užvadytus įvairius patologiskus ligų simptomus, yra tuomi svarbus, kad jame tankiai atsispindi pažvalgos lietuvių aitiologiskame inžvilgije. Norint p. Silvestraitis, lygiai ir jo pagalbinėkas V. Bakutis, kaipo ne specijalistai, ir neįstengė taip akylai vislab nuo žmonių išsilaušinėti ir aiszkiai apraszyti vieną-kitą ligą, kaip tai būtų galėjęs atlikti vaistytos, vis-gi jų užraszyta medega turės ne menką svarbumą ir akyse paczių medikų ir, rasi, juose įkaitys norą – dar placziau tardyti musų tautiską vaistinykystą“¹ (Medega 1898: 1). Dr. J. Basanavičius prie visų M. Davainio-Silvestraičio užrašytų ligų dar pridėjo savo 1878 m. Ožkabaliuose ir daktaro F. Janušio Biržų apygardoje užrašytas ligas.

Medegoje pagal abėcėlę surašyti 277 medicinos terminai (įskaitant sinonimus ir variantus). Po brūkšnio pateikiami lotyniški pavadinimai, pasitaiko atvejų, kai lotyniškas pavadinimas nepateiktas, tada duodamas tik aiškinimas arba rašomas klaustukas, pvz.: *gniusas* R. – ?; *nikstas* R. – ?; *rozė lekianczioji* R. – ?; kartais ir prie pateiktų lotyniškų pavadinimų rašomas klaustukas, pvz.: *aptaka* R. – *abscessus*?; *gervių kapojimas* R. – *dermatitis*?; *smurglys* R. – *ozaena*? Tai galima paaiškinti paties dr. J. Basanavičiaus žodžiais: „<...> asz rupinausi visur, kur tik galima buvo, jų [ligų] moksliszką nomenkliaturą pridėti; prie tų vėl lietuviszkų vardų, kuriuos moksliszkais terminais paženklėti neįstengiau, prikergiu visur, kaip ir prie kitų vardų, p. Silvestraičio paaiszkinimus, kaip jie nuo žmonių užraszyti tapę“ (Medega 1898: 1). Terminai išspausdinti retintu šriftu, po kiekvieno iš jų rašomos raidės R, O ar B: „po litara O reik suprasti ligų vardus, užraszytus Ožkabaliuose (Suvalkų gub.), po R – apie Raseinius, po

¹ Čia ir kitur pateikiamas autentiškas dr. J. Basanavičiaus tekstas.

B – apie Biržus (Kauno gub.)“ (Medega 1898: 1–2). Daugiausia žodžių užrašyta apie Raseinius ir Ožkabaliuose. Tik keturi žodžiai užrašyti apie Biržus. Prie šešių *Medegos* žodžių nenurodyta jų užrašymo vieta. Neretai ta pati sąvoka skirtingose vietovėse yra kitaip vadinama, kartais skiriasi ir toje pačioje vietovėje užrašyti terminai, pvz.: *burbuliavimas*, *burbulys* O.; *dedervinė* R., *didervinė* O.; *karsztligė*, *sziltinė* O., *karsztinė* R.; *klejojimas* O. *bludnastis* R.; *maras* O., *pavietrė* R.; *pagirios* O., *pagiriojimas* R.; *rauplės vėjo*, *vėjarauplės* R. ir kt. Nemažai terminų aiškinimų paremta tuo „aitiologišku inžvilgiu“: „*Maras* O. *pavietrė* R. – <...> Maro laike, kaip apie Gižus (Vilkaviszčio pav.) pasakoja, vaicsčioję po kaimus trys jaunos dailios mergos, gražiai baltai apsirengusios ilgais drabužiais ir, saulei nusileidus, vaicszcziodamos isz namų į namus, nežinia ar vandeniui ar kuom, laszinusios viską. Jei tik ant ko užkrito laszelis, jau tas gyvas neiszliko. Užėję į namus jos klausė „ar yra kas namie“, nes visi nuo jų slapėsi. Jei kas atsiszaukdavo, jos sakydavo: „kas gyvas, tas teg’ ir bus gyvas“, o jei kursai ne atsiliėpdavo, tai jos vėl sakydavo: „kaip nieks ne atsiszaukia, tegul ir niekad’ ne atsiszauks“ – ir tie iszmirė. <...>“; *Slogutis* O. – „Slogutis ēsąs duszia mirusio nekriksztyto kudykio; jis dienomis paēžiais po akmenimis lindojąs ir kaip kada pavidale balto katinos pasirodąs; naktimis jis vaidinąsis ir, pavidale plaukuoto, apžėlusio vyro, sloginąs ypacziai moteris <...>“.

***Medegos* terminų reikšmės ir dabartinė mokslinė terminija**

Dr. J. Basanavičius *Medegos* prakalboje rašė: „Kas perskaitys musų czion sukrautą medegą, viliuos, persiliudys, kad lietuviai kuone visas ligas pažįsta ir turi savotiszką, originaliszką jų terminologiją“ (Medega 1898: 2).

Ne visi žodynėlio žodžiai pavadina ligas – yra anatomijos terminų. Jų galima skirti tris grupes:

1) sutampantys su „Medicinos terminų žodyno“ terminais, pvz.: *pilvas* O. – *abdomen*; *plaucziai* O. – *pulmones*; *raumuo* O. – *musculus*;

2) iš dalies nesutampantys su „Medicinos terminų žodyno“ terminais, pvz.: *gimtynė* O. – *uterus* (*uterus* – PNA *gimda* MTŽ); *naris*

R. – *articulatio* (*articulatio* – PNA artikuliacija: 1. *sqnarys* MTŽ); *pa-
žastis* O. – *fossa axillaris* (*fossa axillaris* – PNA pažasties duobė MTŽ);
szonkaulis O. – *os costae* (*os costale* – PNA šonkaulio kaulas MTŽ);
žandas O. – *maxilla* (*maxilla* – PNA viršutinis žandikaulis MTŽ);

3) visiškai nesutampantys su „Medicinos terminų žodyno“ termi-
nais, pvz.: *alkunė* R. – *antibrachium* (*antebrachium* – PNA dilbis
MTŽ); *karpa* O. – *papilla mammae* (*papilla mammae* – PNA krū-
ties spenelis MTŽ); *kasa* O. – *lien* (*lien* – PNA blužnis MTŽ); *kulė*
O. – *scrotum* (*scrotum* – PNA kapšelis MTŽ); *kirkšnis* O. – *regio*
inguinalis (*regio inguinalis* – PNA kirkšnies sritis MTŽ); *kurkszte-
na* R. – *brachium* (*brachium* – PNA 1. žastas MTŽ); *nibrė* O. –
vulva (*vulva* – žr. *puendum femininum* – PNA moters išoriniai lytiniai
organai MTŽ); *nugarkaulis* O. – *columna vertebralis* (*columna*
vertebralis – PNA stuburas MTŽ); *strėnos* O. – *regio lumbalis* (*re-
gio lumbalis* – PNA juosmens sritis MTŽ); *uolektis* R. – *articulatio*
cubiti (*articulatio cubiti* – PNA alkūnės sqnarys MTŽ); *vėdarai* O.
– *intestina, entera* (*intestina* – žarnos, žarnynas MTŽ).

Medegos ligų pavadinimai pateikiami grupėmis pagal gausumą.

Infekcinės ligos: *apta ka* R. – *abscessus?* (*abscessus* – abscesas,
pūlinys MTŽ); *drugys* R. – *febris intermittens* (*febris intermittens* –
protarpinis karščiavimas MTŽ); *gan grina* R. – *gangraena* (*gangrae-
na* – gangrena, kūno dalies žūtis MTŽ); *karbonka* R., *karbun-
kulas* O. – *carbunculus* (*carbunculus* – karbunkulas, piktvote MTŽ);
karsztligė, sziltinė O., *karsztinė* R. – *typhus abdominalis*
(*typhus abdominalis* – vidurių šiltinė MTŽ); *kolera* R. – *cholera asia-
tica* (*cholera asiatica* – azijinė cholera MTŽ); *kraujatriznė* O.,
kruvinoji trizna R. – *dysenteria* (*dysenteria* – dizenterija MTŽ);
likava O. – *epidemia, epizootia* (*epidemia* – epidemija; *epizootia* –
epizootija, gyvulių užkrečiamosios ligos paplitimas MTŽ); *maras* O.,
pavietrė R. – *pestis* (*pestis* – 1. maras MTŽ); *pakunės didžio-
sios* R. – *furunculus* (*furunculus* – furunkulas, šunvote MTŽ); *pa-
siutimas, padukimas* O., R. – *lyssa, hydrophobia* (*lyssa* – žr.
rabies – pasiutligė; *hydrophobia* – hidrofobija: 2. žr. *rabies* MTŽ); *per-
auga* R. – *panaritium* (*panaritium* – panaricijus, landuonis MTŽ);
pikutės, pakunės mažosios (*pikutė* = piktvote 1. „šunvote,
skaudė“ LKŽ IX); *priemetis* B. – *tetanus* (*tetanus* – tetamusas: 1.

stablīgē MTŽ); *puslē bjaurioji* O. – *pustula maligna, anthra* (*pustula maligna* – juodlīgēs piktvoṭē; *anthrax* – 1. juodlīgē MTŽ); *raupai* O. – *lepra* (*lepra* – *lepra*, *raupsai* MTŽ); *rauplē peklos* R. – *anthra*, *pustula maligna* (*anthrax* – 1. juodlīgē; *pustula maligna* – juodlīgēs piktvoṭē MTŽ); *rauplēs* R. – *variola vera* (*variola* – *raupai* MTŽ); *rauplēs vējo, vējarauplēs* R. – *variolois* (*variolois* – žr. *varioloïdum* – *varioloïdas*, *lengvi raupai* MTŽ); *rožē baltoji* R. – *phlegmone* (*phlegmone* – *flegmona*, *pūlynas* MTŽ); *rožē lekianczioji* R. – ? (? *erysipelas migrans* – *klajojanti rožē* MTŽ); *rožē raudoņoji* R. – *erysipelas* (*erysipelas* – *rožē* MTŽ); *skaudulys* O. – *abscessus* (*abscessus* – *abscesas*, *pūlinys* MTŽ); *szlapdrugys* R. – *febris intermittens larvata* (*febris intermittens* – *protarpinis karščiavimas*; *larvatus* – žr. *latens* – *latentinis*, *slaptas* MTŽ); *tymai* O., *szkarletina* R. – *scarlatina* (*scarlatina* – *skarlatina* MTŽ); *szunvotē* O. – *furunculus* (*furunculus* – *furunkulas*, *šunvotē* MTŽ); *valasņikas* R. – *filaria hominis*? (*Filaria* – *filarija*, *siūlinē* (*nematodu* klasēs *parazitinių* *kirmėlių* šeima); *homo, inis* – *žmogus* MTŽ); *vėjo rauplēs* (*varicella* – *varicelē*, *vējaraupiai* MTŽ); *vilkas* R. – *abscessus ani* (*abscessus* – *abscesas*, *pūlinys*; *anus* – *išangē*, *analinē anga* MTŽ); *žvarb's* R. – *febris*? (*febris* – 1. *karščiavimas*, *karštis* MTŽ).

Odos ligos: *angszтира* R. – *comedo* (*comedo* – *komedonas*, *juodasis spuogas* MTŽ); *apgama* R., *apgamos* O. – *naevus* (*naevus* – *apgamas* MTŽ); *dedervinē* R., *didervinē* O. – *lichen* (*lichen* – 1. *med. kerplīgē*, o *dedervinē* – *pityriasis* – *pitiriazē* MTŽ); *gerviu kapojimas* R. – *dermatitis*? (*dermatitis* – *dermatitas*, *odos uždegimas* MTŽ); *kaltunas* R. – *plica polonica* (*plica polonica* – *psn. kaltūnas* MTŽ); *kaltunas kiaurasis* R. – *favus capillitis* (*favus capilliti* – *galvos plaukuotosios dalies favusas* MTŽ); *karpas* R., *karpa* O. – *verruca* (*verruca* – *karpa* MTŽ); *liszunis* R. – ? (*liežuonis* „kojų pirštų liga, kai tarpupirščiai šunta ir atsiranda juose žaizdelės“ LKŽ VII); *niežai* O., *nižai didieji* R. – *scabies* (*scabies* – *niežai* MTŽ); *niežėjimas* O. – *titillatio*; *pruritus* (*titillatio* – *kutenimas*; *pruritus* – *niežėjimas* MTŽ); *nugedimas lupų* R. – *herpes labialis* (*herpes labialis* – *lūpų pūslelinē* MTŽ); *nupuszkėjimas ruros* R. (*nupuškėti* „aptekti puškais, spuogais“ LKŽ X; *rūra* (l. *rura*, *brus. pyra* < vok. *Rohr, Röhre*) 2. vlg. „užpakalis, subinė, raukai“

LKŽ XI); *piktszasziai* R. – *eczema scrophulosum* (eczema – egzema; *scrophulosus* – skrofuliozinis MTŽ); *pleiskanos* O. – *seborrhoea capillitis* (seborrhoea – seborėja, padidėjusi riebalų liaukų sekrecija; *capillitium*, ii – galvos plaukai (jų visuma), *furfur* – 2. pleiskanos MTŽ); *pleiskutės* R. – *eczema* (eczema – egzema MTŽ); *puslė* O. – 2) *pustula* (pustula – pustulė, pūlinėlis MTŽ); *putmena* R. – *oedema*, *anasarca* (oedema – edema, branka, pabrinkimas; *anasarca* – *anasarka*, odos vandinė, poodinio ląstelių patinimas MTŽ); *suskus*, *niežai mažieji* R. – *scabies* (scabies – niežai MTŽ); *saszna-gis* R. – *onychia*, *onyxis*, *paronychia* (*onychia* – onichija, nago guolio uždegimas; *onyxitis* – žr. *onychia*; *paronychia* – paronichija, aptaka MTŽ); *ugnies prisimetimas* O. – *inflammatio*, *dermatitis erysipelosa* (*inflammatio* – inflamacija, uždegimas; *dermatitis* – dermatitas, odos uždegimas; *erysipelatosus* – rožinis MTŽ); *utėlės* O., *mandaviaszkos* R. – *morpiones*, *pediculi pubis* (plg. *morpio* – žr. *phthirius pubis* – gaktinė utėlė, *pediculus* – 1. utėlė; *pubes* – PNA gakta, gaktos plaukai MTŽ).

Chirurgija ir traumatologija: *akstinas* O., *aksttin's* R. – *corpus alienum* (*corpus alienum* – svetimkūnis MTŽ); *iskritimas* R. (*apoptosis* – apoptozė, iškritimas; *defluxio* – defliuksija: 1. iškritimas, *effluvium* – 2. iškritimas MTŽ); *kuila* O., *kula* R. – *hernia inguinalis* (*hernia inguinalis* – kirkšninė išvarža MTŽ); *narinyczios* R. – *luxatio*? (*luxatio* – luksacija, išnirimas MTŽ); *nikstas* R. – ? *Nikstas* O. – *distorsio* (*distorsio* – distorsija, sąnario raiščių patempimas MTŽ); *nudegimas skaudžios ugnies* R. – *combustio* (*combustio* – nudegimas MTŽ); *paszinas* (*assula* – rakštis; *sarculus* – rakštis, *surculus* – rakštis MTŽ); *patekėjimas panagių* R. – *congelatio* (*congelatio* – nušalimas MTŽ); *patranka* R. – *contusio* (*contusio* – kontūzija, sumušimas MTŽ); *subingrobis* R. – *prolapsus ani* (*prolapsus ani* – išangės iškritimas MTŽ); *sutrenkimas nario* R. – *contusio articulationis*, *distorsio* (*contusio* – kontūzija, sumušimas; *articulatio*, *onis* – PNA artikuliacija: 1. sąnarys; *distorsio* – distorsija, sąnario raiščių patempimas MTŽ); *sutrenkimas szonkaulio* R. – *contusio thoracis* (*contusio* – kontūzija, sumušimas; *thorax*, *acis* – PNA krūtinės ląsta MTŽ); *užplikimas* R. – *combustio* (*combustio* – nudegimas MTŽ); *užspringimas* R.; *užtroszki-*

mas O. – *asphyxia* (*asphyxia* – asfiksija MTŽ); *vandeninė* O. – *hydrops ascites*, *anasarca* (*hydrops* – vandenė; *ascites* – ascitas, pilvo vandenė; *anasarca* – anasarka, odos vandenė, poodinio ląstelyno patinimas MTŽ); *žiemos speiga* R. – *pernio*, *congelatio* (*pernio* – nuožvarba; *congelatio* – nušalimas MTŽ).

Nervų sistemos ligos: *burbuliavimas*, *burbulys* O. – *psellismus*, *anarthria literalis*, *blaesitas* (*psellismus* – žr. *balbuties* – mikčiojimas; *anarthria* – anartrija, negalėjimas aiškiai, artikuliuotai kalbėti, *anarthria litteralis* – raidžių anartrija MTŽ); *gerklės užkimimas* R. – *aphonia* (*aphonia* – afonija, balso nebuvimas MTŽ); *klejojimas* O., *bludnastis* R. – *delirium* (*delirium* – delyras, kliesdesys MTŽ); *klyksmas* R. – *pavor nocturnus* (*pavor nocturnus* – naktinė baimė MTŽ); *kvaitulys* O. – *vertigo* (*vertigo* – galvos svaigimas MTŽ); *mėšlungis* R. – *crampus*, *spasmus* (*crampus* – žr. *spasmus* – spazmas, mėšlungis MTŽ); *nebilysta* O. – *surdomutitas* (*surdomutitas* – kurčėnbylstė MTŽ); *paralyžius* O., *metimas paralyžo* R. – *paralysis* (*paralysis* – paralyžius, netekimas galios judinti MTŽ); *pusiausopa* B. – *lumbago* (*lumbago* – lumbagas, strėnų gėla MTŽ); *strėninis digulis* R. – *lumbago* (*lumbago* – lumbagas, strėnų gėla MTŽ); *užkimimas* O. – *aphonia* (*aphonia* – afonija, balso nebuvimas MTŽ); *užmuszimas kalbos* R. – *aphasia* (*aphasia* – afazija, negalėjimas kalbėti MTŽ); *vyriszka liga* R. – *neuralgia spermatica* (*neuralgia spermatica* – sėklinio virželio neuralgija MTŽ); *žado nustojimas* O. – *aphasia* (*aphasia* – afazija, negalėjimas kalbėti MTŽ); *žaksėjimas* O. – *singultus* (*singultus* – žagsėjimas MTŽ); *žiogulis* R. – *singultus* (*singultus* – žagsėjimas MTŽ).

Virškinimo trakto ligos: *akmens liga* R. – *termina ventris* (*termina* – žarnų diegliai; *venter, tris* – pilvas MTŽ); *atruga su vėmimu* R. – *ructatio* (*ructatio* – žr. *eructatio* – eruktacija, raugulys, atsi rūgimas MTŽ); *gumbas* R. – *gastralgia*, *enteralgia*; *gastritis* (*gastralgia* – gastralgija, skrandžio skausmai; *enteralgia* – enteralgija, žarnų skausmai; *gastritis* – gastritas, skrandžio uždegimas MTŽ); *klynas* R. – *enteroptosis* (*morbus Glenardi*) (*enteroptosis* – enteroptozė, vidurių nusileidimas MTŽ); *patrukimas* O., *pasiteriojimas* R. – *gastroptosis* (*gastroptosis* – gastroptozė, skrandžio nusileidimas MTŽ); *prietvarius* O., *prietvaris* R. – *ilens*, *volvulus*, *kompresis* (*ileus* –

ileusas, žarnyno nepraeinamumas; *volvulus* – žarnų užsisukimas; *compressio* – kompresija, suspaudimas MTŽ); *rēmuo* R. – *pyrosa* (*pyrosis* – *rēmuo* MTŽ); *riauksėjimas*, *riaukcziėjimas* O., *riau-gulis* R. – *ructus*, *ructitatio* (*ructus* – žr. *eructatio* – eruktacija, raugulyš, atsirūgimas MTŽ); *traukpirdė* R. – *proctospasmus*? (*proctospasmus* – proktospazmas, tiesiosios žarnos mėšlungis MTŽ); *tryda* O., *žyvatas* R. – *enteritis follicularis* (*enteritis* – enteritas, plonosios žarnos uždegimas; *enteritis follicularia* – folikulinis enteritas MTŽ); *triz-na* O. – *diarrhoea* (*diarrhoea* – diarėja, viduriavimas MTŽ); *užpa-vietrijimas* R. – *dispepsia interalgia*? (*dyspepsia* – dispepsija, virš-kinimo sutrikimas MTŽ); *vėmimas* O., R. – *vomitus*, *emesis* (*vomi-tus* – vėmimas; *emesis* – emezė, vėmimas MTŽ); *viduriavimas* O. – *enteritis catarrhalis*, *diarrhoea* (*enteritis* – enteritas, plonosios žarnos uždegimas; *catarrhalis* – katarinis; *diarrhoea* – diarėja, viduriavimas MTŽ).

Ausų, gerklės ir nosies ligos: *ausų skambėjimas*, *zvani-jimas* R. (*sonitus aurium* – skambėjimas ausyse MTŽ); *kurtumas* O., *užkurtimas* *ausų* R. – *surditas* (*surditas* – kurtumas MTŽ); *karkulis* R. – *rhonchi sibilantes et sonores*; *stertor* (*rhonchi sibilan-tes* – švilpiantys karkalai; *rhonchi sonori* – birzgiantys karkalai; *stertos, oris* – stertoras; *kriokulys* MTŽ); *springulis* R. – *laryngitis* (plg. *la-ryngitis* – laringitas, gerklų uždegimas MTŽ); *plautis* O. – *catarrhus nasi*, *rhinitis catarrhalis* (plg. *catarrhus* – kataras, gleivinės uždegimas; *nasus, i* – PNA nosis; *rhinitis* – rinitas, sloga; *catarrhalis* – katarinis MTŽ); *sloga* R. – *febris catarrhalis*, *influenza*? (*febris* – 1. karščiavi-mas, karštis; *catarrhalis* – katarinis; *influenza* – influenza, gripas MTŽ); *slunktas* B. – *catarrhus nasi*, *rhinitis catarrhalis* (*catarrhus* – kata-ras, gleivinės uždegimas; *nasus, i* – PNA nosis; *rhinitis* – rinitas, sloga; *catarrhalis* – katarinis MTŽ); *smauginyczia* O. – 1) *angina diph-therita*; 2) *angina phlegmonosa* (*angina diphtherica* – difterinė angina; *phlegmonosus* – flegmoninis, pūlyninis MTŽ); *smurglys* R. – *ozae-na*? (*ozæna* – ozena, dvokusis rinitas MTŽ; *ozæna*, *dvokusis rinitas*, *dvokioji sloga* ME II).

Ginekologija ir akušerija: *gimdymas* R. – *partus*, *puerperium* (*partus* – gimdymas; *puerperium* – pogimdyminis laikotarpis MTŽ); *pa-ge-dimas* O. – *abortus* (*abortus* – abortas: 1. persileidimas, vaisiaus pašalinimas; 2. nelaikšis (nelaiku gimęs); 3. priešlaikinis nutrūkimas

(patologinio arba normalaus proceso) MTŽ); *priemetis* B. – *eclampsia* (*eclampsia* – eklampsija, traukulių priepuolis MTŽ); *sukietėjimas krūtų moterų* R. – *mastitis* (*mastitis* – mastitas, krūties uždegimas MTŽ); *antdrapanės* O. – *menstrua*, *katamenia* (*menstrua* – žr. *menstruatio* – menstruacija, mėnesinės; *catamenia* – žr. *menstruatio* MTŽ); *mėnesinė baltoji* R. – *leucorrhoea* (*leucorrhoea* – žr. *fluor albus* – baltosios MTŽ); *mėnesinė raudona* R. – *metrorrhagia* (*metrorrhagia* – metroragija, gimdos kraujavimas MTŽ); *mėnesinė užvėtrita* R. – *amenorrhoea* (*amenorrhoea* – amenorėja, mėnesinių nebuvimas MTŽ).

Psichinės ligos: *arielkos užsidegimas* R. – *alcoholismus acutus* (*alcoholismus* – alkoholizmas; *acutus* – ūminis (apie ligą) MTŽ); *girtuoklysta* O. – *alcoholismus chronicus* (*alcoholismus* – alkoholizmas; *chronicus* – chroninis, lėtinis, ilgalaikis MTŽ; *alcoholismus chronicus* – žr. lėtinis alkoholizmas; lėtinis alkoholizmas (*alcoholismus chronicus*) TPTŽ); *besotis* R. – *bulimia*, *akoria* (*bulimia* – bulimija, vilkiškas alkis; *acoria* – akorija, besotystė MTŽ); *liudnumas* R. – *melancholia* (*melancholia* – melancholija MTŽ); *naktinyczios* R. – *somnambulismus* (*somnambulismus* – somnambulizmas, nakvišumas MTŽ); *nuomarius* R., *nuomirys*, *nuomirulis* O. – *epilepsia* (*epilepsia* – epilepsija, nuomaris MTŽ); *pagirios* O., *pagiriojimas* R. (*pagirios* TPTŽ); *sumiszimas proto* R.

Akių ligos: *akių užvilkimas* R. – *keratitis* (*keratitis* – keratitis, ragenos uždegimas MTŽ); *akių apvilkimas* O. – *cataracta* (*cataracta* – katarakta, lęšiuko drumstis MTŽ); *akių liga* R. – *conjunctivitis* (*conjunctivitis* – konjunktyvitas, junginės uždegimas MTŽ); *akių užpavietrijimas* R. – *conjunctivitis* (*conjunctivitis* – konjunktyvitas, junginės uždegimas MTŽ); *miežys* O., *mižis* R. – *hordeolum* (*hordeolum* – miežis, pūlinis voko krašto riebalų liaukos uždegimas MTŽ); *visztakis* O., *visztupis* R. – *hemeralopia* (*hemeralopia* – hemeralopija, vištakumas, naktinis aklumas MTŽ); *žlibis* R. – *asthenopia*, *myopia* (*asthenopia* – astenopija, regėjimo silpnumas; *myopia* – miopija, trumparegystė MTŽ).

Kvėpavimo organų ligos: *džiova* O. – *phthisis pulmonum*? (*phthisis* – psn. 1. žr. *tuberculosis* – tuberkuliozė, džiova; *pulmo*, *onis* – PNA *plautis* MTŽ); *kosulys* R. – *tussis* (*tussis* – kosulys MTŽ); *plau-*

czių užsidegimas R. – *pneumonia crouposa* (*pneumonia crouposa* – krupinis plaučių uždegimas MTŽ); *plauczių puvinimas* R. – *gangraena pulmonum?* (*gangraena* – gangrena, kūno dalies žūtis; *pulmo, onis* – PNA *plautis* MTŽ); *slogutis* O. – *asthma nocturnum*; *succubus et incubus* (*asthma* – astma; *nocturnus* – naktinis; *oneirodynia passiva* – košmaras, *slogutis* (baimės būklė ir pasunkėjęs kvėpavimas miegant; dažnai būna stipriai privalgius) MTŽ); *troszkulys* R. – *asthma, dyspnoe* (*asthma* – astma; *dyspnoea* – dispnėja, *dusulys* MTŽ).

Vaikų ligos: *kerpės* R. – *soor, aphthae* (*soor* – žr. *candidamycosis* – kandidamikozė; *aphtha* – afta, *opelė* MTŽ); *kirmelės, kirmeligė* O., *kirmelių liga* R. – *helminthiasis* (*helminthosis* – helmintozė, *kirmelinė liga* MTŽ); *kosulys ilgasis* O., *kokliuszas* R. – *tussis convulsiva* (*tussis* – kosulys; *convulsivus* – konvulsinis, *traukulinis*; *pertussis* – kokliušas MTŽ); *krokulys* O., *krupligė* R. – *croup, laryngitis crouposa* (*croup* – krupas, *krupinis laringitas*; *laryngitis crouposa* – krupinis laringitas, *krupas* MTŽ).

Dantų ir burnos ertmės ligos: *dantagėla* O., *dantų gėlimas* R. – *odontalgia* (*odontalgia* – odontalgija, *danties skausmas* MTŽ); *dantų užrožijimas* R.; *liežuvio liga* R. – *glossitis* (*glossitis* – glositas, *liežuvio uždegimas* MTŽ).

Širdies ir kraujagyslių ligos: *apalpimas* R. – *collapsus, syncope, shoc* (*collapsus* – kolapsas: 1. ūminis kraujagyslių funkcijos nepakankamumas; *syncope* – apalpimas; *shock* – šokas MTŽ); *szirdies muszimas* R., *szirdies tvoksėjimas, plakimas* O. – *palpitatio cordis, stenocardia?* (*palpitatio cordis* – stiprus bei greitas širdies plakimas; *stenocardia* – stenokardija MTŽ; krūtinės angina, *stenokardija* ME I); *szirdies skaudėjimas* R. – *gastralgia?* (*cardialgia* – kardialgija: 1. širdies skausmai MTŽ).

Venerinės ligos: *prancai* R. – *syphilis* (*syphilis* – sifilis MTŽ); *szankeris* R. – *ulcus venericum molle, chancre?* (*ulcus venereum* – žr. *ulcus molle* – minkštoji opa, *chancre* – šankeris, (venerinė) opa MTŽ); *triperas* R. – *urethritis blenorragica* (*urethritis* – uretritas, šlaplės uždegimas; *blennorrhagia* – žr. *blennorrhoea* – blenorėja: 3. žr. *gonorrhoea* – gonorėja, *urethritis gonorrhoeica* – gonorėjinis uretritas MTŽ).

Medžiagų apykaitos ir endokrininių liaukų ligos: *nutukimas* O. – *obesitas* (*obesitas* – *nutukimas* MTŽ); *vandeninė liga* R. – *diabetes insipidus, polyuria* (*diabetes insipidus* – *necukrinis diabetas*; *polyuria* – *poliurija, gausus šlapinimasis* MTŽ); *gužys* O. – *struma* (*struma* – *struma, gūžys* MTŽ).

Sąnarių ligos: *sausgėla* R. (*sausgėla* 1. „kaulų, sąnarių gėlimas, reumatas“ LKŽ XII); *raumatizmas* O., *ramatiza* R. – *rheumatismus muscularis* (*rheumatismus musculorum* – *sąnarių reumatas* MTŽ).

Onkologija: *narikaulis* O. (*neoplasma* – *neoplazma, navikas*; *atheroma* – *ateroma, riebalų [lipoidų] sankaupa*; *myoma* – *mioma, raumeninis navikas* MTŽ); *vėžys* R. – *carcinoma* (*carcinoma* – *karzinoma, vėžys* MTŽ).

Urologinės ligos: *akmenligė* O. – *cysto lithiasis, calculus vesicae, c. urethrae* (*cystolithiasis* – *cistolitiazė, šlapimo pūslės akmenligė*; *calculus* – *akmuo*; *vesica, ae* – *pūslė*; *urethra* – *šlaplė* MTŽ).

Avitaminozės: *skurmunt's* R. – *scorbutus* (*scorbutus* – *skorbutas* MTŽ).

Be to, yra ligų simptomų pavadinimų, pvz.: *čiaudulys* O. – *ptarmus* (plg. *ptarmus* – *čiaudulys* MTŽ); *drebulys* R. – *tremor* (*tremor* – *tremoras, drebulys, drebėjimas* MTŽ); *seilėtakis* R., *seilėtekis* O. – *sialorrhoea, pyalismus, salivatio* (*sialorrhoea* – *sialorėja, seilėtekis*; *pyalismus* – žr. *sialorrhoea, salivatio* – 2. žr. *sialorrhoea* MTŽ); *sopėjimas* R. – *dolor* (*dolor* – *skausmas* MTŽ); medicinos technikos terminų, pvz.: *pirtis* B. – *balneum* (*balneum* – *vonia, pirtis* MTŽ); *taurės* O. – *cucurbitae siccae et cruentes* (*cucurbitula* – *kukurbitulė, kraujačiulpė taurė* MTŽ); kitas medicinos sąvokas įvardijančių terminų, pvz.: *gibas*, *kupra* O. – *gibbus* (*gibbus* – *kupra* MTŽ); *gimys* O. – *physiognomia* (*physiognomia* – *fizionomija, veido išraiška* MTŽ); *kvailastis* R. – *amnesia?* (*amnesia* – *amnezija, atminties netekimas* MTŽ); *mirys* O. – *mors* (*mors* – *mirtis* MTŽ); *nugest* O. – *exulcerare* (*exulcerans* – *opėjantis*; *exulceratio* – *egzulkacija, išopėjimas* MTŽ); *nupuolęs nuo kuno* O. – *inanis* (*inanis* – *išsekęs* MTŽ); *nutirpimas* R. – *anaesthesia* (*anaesthesia* – *anestezija*: 1. *nejautrumas, nejautra*; 2. *nuskausminimas* MTŽ); *plikakaktis* – *calvities, phalakrosis* (*calvities* – *plikumas*; *phalacrois* – žr.

alopecia – alopecija: 2. plikumas MTŽ); *pražilimas* O. – canities, poliosis (canities – žilimas; poliosis – žilimas MTŽ); *puliai* O. – pus (pus – pūliai MTŽ); *sziurpulis* O. – cutis anserina (cutis anserina – žąsies oda MTŽ).

Medegoje pasitaiko daugiareikšmių terminų, pvz.: *dieglys* O., *digulis* R. – colica, neuralgia (colica – diegliai; neuralgia – neuralgija, nerviniai skausmai MTŽ); *diminiczia* R. – mastitis, parotitis (mastitis – mastitas, krūties uždegimas; parotitis – parotitas, paausinės liaukos uždegimas MTŽ); *dusulis* R. – bronchitis, catarrhalis chron, emphysema pulmonum (bronchitis – bronchitas, bronchų uždegimas; emphysema pulmonum – plaučių emfizema MTŽ); *gružas* R. – arthralgia, chirargia, omodynia, omalgia (arthralgia – artralgija, sąnario skausmai; chiralgia – chiralgija, rankos skausmas; omodynia – žr. omalgia – omalgija, peties skausmai MTŽ); *mėnesinė* R. – menstruatio, dysmenorrhoea (menstruatio – menstruacija, mėnesinės; dysmenorrhoea – dismenorėja, mėnesinių sutrikimas MTŽ); *pūsle* O. – 1) vesica urinaria; 2) pustula (vesica urinaria – PNA šlapimo pūslė; pustula – pustulė, pūlinėlis MTŽ); *smilkulis* R. – myalgia? neuralgia? (myalgia – mialgija, raumenų skausmai; neuralgia – neuralgija, nerviniai skausmai MTŽ).

Reikėtų išskirti pluoštelį Medegos terminų, prie kurių nepateikti lotyniški atitikmenys. Jų neįmanoma palyginti su „Medicinos terminų žodyno“ duomenimis, pvz.: *drigantligė* R. – ? (? satyriasis – satyriazė, besaikis vyro gašlumas MTŽ); *knistelėjimas* R. (knystelėjimas → knystelėti 1. „krūptelėti išsigandus“ LKŽ VI); *pagaravimas*, *garų užbraukimas* (? intoxicatio – intoksikacija, apsinuodijimas; vapor carbonis – smalkės MTŽ; pagaruoti „nuo garų apsvaigti“ LKŽ III); *pakerėjimas* R., *užkerėjimas* O. (pakerėjimas → pakerėti „užburti“, užkerėjimas → užkerėti 1. „užleisti burtus ant ko nors“ LKŽ V); *perkuno pritrenkimas* R. (perkūnas 1. „griaustinis“, pritrenkimas → pritrenkti 1. „trenkimu apsvaiginti“: Vieną žmogų perkūnas užmušė, vieną pritrenkė Žemoji Panemunė LKŽ XVI); *pleura* R. – slg. slogutis; *priepuola* R., *priepuolys* O. (priepuola žr. priepuolis 2. „protarpiais smarkiai pasireiškianti nervinė liga, nenormali psichinė būseną; tokios būsenos pasireiškimas“: Išsigando, gali gaut priepuolį Daukšiai. Ją dažnai pagriebia išgąsties priepuoliai Aukštadvaris; 3. „epilepsija“ LKŽ X); *sausligė* R. (sausli-

gė 2. „džiova, tuberkuliozė“ LKŽ XII); *skurda* R. (*skurda* 2. „ne-sveikata, sunykimas, suliesėjimas“ LKŽ XII); *sprandakaulis* R. (*sprandakaulis* žr. *sprandikaulis* „kaklo slanksteliai“ LKŽ XIII); *sukata* R. (²*sukata* 1. žr. 2 *sukatos* „plaučių tuberkuliozė, džiova“; 2. „rachitas“ LKŽ XIV); *susna* R. – ? (*susna* 1. „tokia grybelio sukeliamą odos liga, susas, niežai (favus)“; 2. „džiova“, „skausmas, negalia“ LKŽ XIV); *szaltligė* ir *ražulis* R. – ? „Ligos tos drauge vaiksčioja: vis szalta ir tampaisi, ir prie ugnies atsisėdus – szalta. Tai ne drugis, o kita liga“ (*šaltligė* „gripas“ LKŽ XIV; *ražulys* „ražymasis, raivulys“ LKŽ XI); *szunpis* R. – ? (*šumpis* 2. „stuburkaulis“ LKŽ XV).

Apibendrinant šį skyrelį, reikia pasakyti, kad dalį *Medegos* žodžių rasime *Medicinos terminų* žodyne, pvz.: *drebulys*, *džiova*, *gimdymas*, *kurtumas*, *mėšlungis*, *miežis*, *nutukimas*, *pagirios*, *pilvas*, *plaučiai*, *raumu*, *rėmu*, *žagsėjimas* ir kt. Be to, yra variantiškų terminų, pvz.: *mirys* – *mirtis*; *gimtinė* – *gimda*; *apgama*, *apgamos* – *apgamas*; *visztakis*, *visztupis* – *vištakumas*. Tačiau akivaizdžiai matyti, kad gausu *Medegos* terminų, nesutampančių su *Medicinos terminų* žodyno duomenimis. Kai kurie iš jų dabar reiškia kitas anatomijos sąvokas, pvz.: *alkūnė* – *antibracium* (dabar *antebrachium* – *dilbis*, o *alkūnė* – *cubitus*), *kasa* – *lien* (dabar *lien* – *blūžnis*, o *kasa* – *pancreas*), kai kurių terminų reikšmė yra susiaurėjusi, pvz.: *tymai*, *skarletina* – *scarlatina* (dabar *scarlatina* reiškia tik *skarlatina*, o *tymai* – *morbili*), kai kurie terminai dabar įvardija visai kitas ligas, pvz.: *dedervinė* – *lichen* (dabar *lichen* reiškia *kerpligė*, o *dedervinė* – *pitiriazė*), *raupai* – *lepra* (dabar *lepra* reiškia *raupsus*, o *raupai* – *variola*). Nemažai *Medegos* terminų galima laikyti lygiaverčiais dabar vartojamiems medicinos terminams, paskirais atvejais netgi geresniais (nes kai kurie lietuviški, taigi gyvi, kiti – trumpesni, patogesni). Dabartinei mokslinei medicinos terminijai būtų galėję tikti tokie *Medegos* terminai, pvz.: *akstinas*, *paszinas* – (dabar *rakštis*); *aptaka*, *skaudulys* – (dabar *abscesas*, *pūlinys*); *klejojimas* – (dabar *dėlyras*, *kliedesys*); *klyksmas* – (dabar *naktinė baimė*); *nugarkaulis* – (dabar *stuburas*); *strėnos* – (dabar *juosmens sritis*); *pusiausopa*, *strėninis digulis* – (dabar *lumbagas*, *strėnų gėla*); *putmena* – (dabar *edema*, *pabrinkimas*, *branka*); *springulis* – (dabar *laringitas*, *gerklų uždegimas*); *szasznagis* – (dabar *onichija*, *nago guolio uždegimas*);

sziurpulys – (dabar *žąsies oda*); *szlapdrugys* – (dabar *protarpinis karščiaavimas*); *żado nustojimas* – (dabar *afazija, negalėjimas kalbėti*) ir kt. Pažymėtina, kad *Medegoje* yra dar daug gerų ir gražių lietuviškų žodžių, vietoj kurių *Medicinos terminų žodyne* dabar vartojami tarptautiniai (ar hibridiniai) terminai, pvz.: *użtroszkimas* – (dabar *asfiksija*); *likava* – (dabar *epidemija, epizootija*); *gimys* – (dabar *fizionomija, veido išraiška*); *pleiskutės* – (dabar *egzema*); *nikstas* – (dabar *distorsija, sąnario raiščių patempimas*); *liudnumas* – (dabar *melancholija*); *kro-kulys* – (dabar *krupas, krupinis laringitas*); *vandeninė liga* – (dabar *ne-cukrinis diabetas*) ir kt.

Taigi palyginus *Medegą* su *Medicinos terminų žodynu* galima daryti išvadą, kad dr. J. Basanavičiaus žodynėlio terminija, be abejo, yra lietuviškesnė, liaudiškesnė, taigi ir gyvesnė nei dabartinė mokslinė pernelyg sutarptautinta medicinos terminija. Akinimą išiklausyti į gyvąją liaudies kalbą dr. J. Basanavičius išsako ir žodynėlio prakalbos pabaigoje: „Szitą darbą ateitės mūsų medikams palikdamas, asz norėcziau tiktai iszreiksztie czion viltį, idant mūsų vaistytojai, tarp žmonių gyvendami, akyliau prisiklausytų jų nuomonėms apie ligas bei vaistymus ir vislab užraszinėtų, ką jiems sziaame dalyke iszgirsti tenka“ (*Medega* 1898: 2–3). Rašydamas šį žodynėlį, jis neabejotinai rūpinosi ir mokslinės medicinos terminijos grynumu.

Šia proga minėtinas prof. habil. dr. Gintautas Česnys, minint dr. J. Basanavičiaus 150-ųjų metų sukaktį parašęs straipsnį apie du Patriarcho darbus – *Medegą*, kurią apibūdina kaip „mūsų medicinos vardyno pradžia“ (Česnys 2001: 16) ir rankraštį „Anatomijos ir medicinos vardynas“. Autorius pastebi, kad dr. J. Basanavičiaus darbai, nuveikti medicinos srityje, yra „nepelnytai primiršt[i] arba ir visai nežinom[i]“ (ten pat). O juk dr. Basanavičius buvo vienas iš šviesuolių, XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje stovėjusių „prie lietuviško medicinos vardyno lopšio“ (Česnys 2001: 16). Tad medicinos terminologams išties yra apie ką pamąstyti.

Medega ir Lietuvių kalbos žodynas

Palyginus *Medegos* žodžius su *Lietuvių kalbos žodyno* duomenimis, matyti, kad didžioji jų dalis yra pateikta minėtame žodyne.

Didžioji dauguma *Medegos* žodžių yra plačiai vartojami, pvz.: *kirkšnis*, *nugarkaulis*, *pagirios*, *pašinas*, *pilvas*, *pūslė*, *raumuo*, *raupai*, *rauplės*, *rėmuo*, *skaudulys*, *sopėjimas*, *sprandas*, *strėnos*, *šiltinė*, *šiurpulys*, *šonkaulis*, *šunvotė*, *tymai*, *tryda*, *vėmimas*, *vėžys*, *viduriavimas*.

Tačiau yra labai siaurai vartojamų *Medegos* žodžių, pvz.: *kerpės* R. – *soor*, *aphthae* (*kerpė* 12. „dėl ligos (karščio) burnoje atsirandančios apnašos“: *Kerpių pilna burna priaugo* Sasnava LKŽ V); *likava* O. – *epidemia*, *epizootia* (*lykava*, *likava* 1. „maras; epidemija“ Eržvilkas LKŽ VII); *patranka* R. – *contusio* (*patranka* 3. „primuštas skaudulys“ Rudamina LKŽ IX); *pažandės* R. – *adenitis submaxillaris*, *diphtheritis faucium* (*pažandė* 4. anat. „po apatiniu žandikauliu esanti liauka“ (glandula submaxillaris) Daukšiai, Karsakiškis LKŽ IX); *sausligė* R. (*sausligė* 2. „džiova, tuberkuliozė“ Antanas Tatare LKŽ XII); *szlapdrugys* R. – *febris intermittens larvata* (*šlapdrugys* 1. „karščiavimas, šalčio krėtimas su prakaitavimu, drugys“ Šatės LKŽ XIV); *szaltligė* R. – ? (*šaltligė* „gripas“ Marijampolė LKŽ XIV).

Kai kurių *Medegos* žodžių dr. J. Basanavičiaus nurodytos vartojimo vietos pagal LKŽ tiksliai atsekamos, pvz.: *nikstas* R. – ? (*nikstas* 1. „sąnario nikstelėjimas“ Raseiniai LKŽ VIII); *pirdukaulis* O. – *os coccygis* (*pirdukaulis* Bartninkai LKŽ IX); *plautis* O. – *catarrhus nasi*, *rhinitis catarrhalis* (*plautis* 1. „sloga“ Bartninkai LKŽ X); *riaugulis* R. – *ructus*, *ructitatio* (*riaugulys* Raseiniai LKŽ XI); *slunktas* B. – *catarrhus nasi*, *rhinitis catarrhalis* (*slanktas* „nosies gleivinės uždegimas, sloga“ Biržai LKŽ XII); *smilkulis* R. – *myalgia*? *neuralgia*? (*smilkulys* „smelkiamas skausmas“ Raseiniai LKŽ XIII); *suskus* R. – *scabies* (*suskis* Raseiniai LKŽ XIV). Iš kiek tolimesnių vietų žinomi ir kai kurie būdingi *Medegos* junginiai, pvz.: *kaltunas kiaurasis* (plg. *Kiaurasis kaltūnas* – kai prasiveria, tai ilgai negyja Sasnava LKŽ V); *rožė lekiančioji* (plg. *Lekiančioji rožė po visą kūną mėčiosias* Girdiškė. *Lekiančioji rožė iš rankos į petį parlėkė* Kuliai LKŽ XI); *gervių kapojimas* (plg. *Aptaka, šašnagis, perauga, gervių kapojimas* taipgi pranyksta per panašų gydymą Raštai LKŽ XIV).

Daug *Medegos* žodžių, kurių nėra *Lietuvių kalbos* žodyne, joje vartojami kitais variantais, pvz.: *angszтира* R. – *comedo* (plg. *ankšta*

ra, ankštaras, ankštera, ankšteras, ankštiras LKŽ I); *besotis* R. – *bulimia, akoria* (plg. *besotė, besotybė, besotystė, besotiškumas, besotumas* LKŽ I); *digulis* R. (plg. *diegulis, dygulis* LKŽ II); *kraujatriznė* O. – *dysenteria* (plg. *kraujatryda* LKŽ VI); *nuomirys* O. – *epilepsia* (plg. *nuomaris, nuomirinis, nuomirlis, nuomirnis* LKŽ VIII) ir kt.

Reikėtų išskirti keletą žodžių, kurie *Lietuvių kalbos žodyne* neturi tų pačių *Medegoje* pateiktų žodžių reikšmių, pvz.: *gružas* R. – *arthralgia, chirargia, omodynia, omalgia* (plg. *gružas* 1. „nuograuža, graužtukas“, 2. „išgraužta vieta“, 3. žr. *gružė* 1 zool. „karpinių šeimos maža žuvelė“, 4. „kietžemis, įžemis“, bet artimas yra *grizas* 1. „niksterėjusio ar pervargusio sąnario skausmas su girgždėjimu; griežėlė, griežimas“ LKŽ III); *kvailastis* R. – *amnesia?* (plg. *kvailastis* „kvailumas“ LKŽ VI); *nibrė* O. – *vulva* (plg. *nibrė* 1. „snukis (dažniausiai kiaulės)“, 2. „vyžos galas, nosis“, 3. „peržanga, peršokimas vienos šakos, pavijojant virvę“ LKŽ VIII); *smurglys* R. – *ozaena?* (plg. *smurglys* žr. *smurgas*; *smurgas* 1. „snarglys“ LKŽ XIII); *uolektis* R. – *articulatio cubiti* (plg. *uolektis* 1. „ilgio matas...“, 2. „įrankis ilgiui matuoti“, 3. „senoviniai žmogaus galvos matmenys“, 4. „žagrės ragožius“ LKŽ XVII).

Medegoje yra žodžių, nefiksuotų *Lietuvių kalbos žodyne*, pvz.: *traukpirdė* R. – *proctospasmus?*; *kurksztėna* R. – *brachium* (t. y. 1. žastas) (plg. *kukštera* 1. „viršutinė nugaros dalis ties sprandu, tarpumėntė; nugara, kupra“ LKŽ VI); *drigantligė* R. – ?; *padmotai* R. – *tylosis callositas*; *skurmunt's* R. – *scorbutus*. Yra daug nefiksuotų ir žodžių junginių, pvz.: *akių užvilkinimas* R., *akių užvietrijimas* R., *dantų užrožijimas* R., *gerklės užkimimas* R., *liežuvio liga* R., *plaučių užsidegimas* R., *ugnies prisimetimas* O., *vyriszka liga* R. ir kt.

Medegos terminų raiška

Didžioji dalis žodynėlio terminų yra vienažodžiai – 78,3%. Dauguma jų – lietuviški. Daugelis lietuviškų terminų yra paprastieji žodžiai, pvz.: *alkunė, karpa, kasa, kerpės, kirmelės, kupra, miežis, plauciai, raumuo, sprandas, vėžys, žandas* ir kt. Nemažai lietuviškų vienažodžių terminų yra vediniai, daugiausia – priesagų: *-imas* (veiksmų

pavadinimai), pvz.: *apalpimas, burbuliavimas, klejojimas, nutirpimas, pagaravimas, pasiutimas, užtroškimas, viduriavimas* ir kt.; *-ulys / -ulis* (veiksmo rezultato pavadinimai), pvz.: *cziaudulys, digulis, drebulys, kosulys, kvaitulys, nuomirulis, ražulis, skaudulys, žiogulis* ir kt.; priesagos *-inė* yra penki vediniai, pvz.: *sziltinė, vandeninė, gimtinė, o -umas, -utė, -lys* turi po du vedinius, pvz.: *liudnumas, pikutės, dieglis* ir kt.; kai kurių priesagų rasta tik po vieną vedinį, pvz.: *kvailastis, girtuoklysta, klyksmas, susna, putmena, rauplės* ir kt. Žodynėlyje yra keliolika galūnių darybos daiktavardžių, pvz.: *mirys, priemetis, prietvaris, žlibis; džiova, aptaka, patranka, priepuola* ir kt., ir tik trys priešdėlių be *ir pa-* vediniai, pvz.: *besotis, pažastis, pažandės*. Be to, pateikta keliasdešimt dūrinių, pvz.: *akmenligė, geltligė, karsztligė, nugarkaulis, szonkaulis, plikkaktis, dantagėla, seilėtakis, sausgėla*.

Be lietuviškų terminų, *Medegoje* yra skolinių, pvz.: *gangrina, gniusas, kolera, paralyžius, szankeris, szkarletina, triperas, macica, mandaviaszkos, prancai, valasniškas, žyvatas* ir kt., ir hibridų, pvz.: *drigantligė, krupligė, naktinyczios, narinyczios, smauginyczia* ir kt.

Sudėtinių terminų, daugiausia dvižodžių, *Medegoje* yra tik 21%. Daugiau nei pusė jų yra nederinamojo pažyminio junginiai, pvz.: *akių apvilkinimas, garų užbraukimas, szirdies skaudėjimas, ugnies prisimetimas, liežuvio liga, žiemos speiga, rauplė peklos, užmuszimas kalbos* ir kt. Derinamojo pažyminio junginiai yra daug retesni. Pažyminiai išreikšti įvardžiuotiniais būdvardžiais, pvz.: *kosulys ilgasis, niežai mažieji, rožė baltoji, puslė bjaurioji* ir kt., bet yra keletas pažyminių, išreikštų būdvardžiais su priesagomis *-inis* ir *-iškas*, pvz.: *strėninis digulis, vandeninė liga, vyriszka liga* ir kt. Rasti tik du trižodžiai terminai, pvz.: *nudegimas skaudžios ugnies, suketėjimas krutų moterų*.

Apibendrinamosios išvados

Reikšmės atžvilgiu *Medegos* terminija yra gana plati ir labai įvairi. Neretai vienai ligai įvardyti pateikta po du ar tris sinoniminius terminus. Paties dr. J. Basanavičiaus žodžiais tariant, lietuviai beveik visas ligas pažįsta ir turi savus, lietuviškus, žodžius joms pavadinti. Taigi *Medegos* terminai yra lietuviškesni, liaudiškesni, gyvesni nei dabartiniai moksliniai medicinos terminai.

Palyginus *Medegą* su *Lietuvių kalbos žodyno* duomenimis, matyti, kad didžioji dauguma žodžių plačiai vartojami, tačiau yra ir siaurai paplitusių, taip pat *Lietuvių kalbos žodyne* nefiksuotų žodžių (ar jų reikšmių) ir žodžių junginių.

Didžioji *Medegos* dalis yra paprastieji žodžiai. Vediniai ir dūriniai atitinka dabartinės lietuvių kalbos žodžių darybos, taigi ir terminų darybos, būdus.

Nors *Medega musu tautiszkai vaistinykystai* išleista XIX a. pabaigoje, tačiau ji yra reikšminga lietuviškosios medicinos terminijos istorijai ir neabejotinai turi išliekamąją vertę, ypač nūdien, kai lietuviškus terminus neretai stelbia svetimžodžiai. Knygelės išskirtinis bruožas ir yra terminų lietuviškumas. Tad ar nevertėtų ir mūsų medicinos į tai atkreipti dėmesį.

ŠALTINIAI

- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, Vilnius, 1941–2000.
- ME – *Medicinos enciklopedija* 1–2, Vilnius, 1991, 1993.
- MTŽ – *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius, 1980.
- TPTŽ – *Trumpas psichiatrijos terminų žodynas*, Vilnius, 1996.

LITERATŪRA

- Albumas 1937: *Lietuvos atgimimo patriarcho d-ro Jono Basanavičiaus vaizdų albumas su biografija*, Kaunas.
- Autobiografija 1936: *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija*, Vilnius.
- Basanavičius 1994: *Jonas Basanavičius gydytojas ir mokslininkas*, Vilnius.
- Bibliografija 1985: *Lietuvos TSR bibliografija: Knygos lietuvių kalba [1862–1904]* 2 (1), Vilnius.
- Česnys G. 2001: Jonas Basanavičius prie lietuviškojo medicinos vardyno ištakų. – *Mokslas ir gyvenimas* 11, 16–17.
- Medega 1898: *Medega musu tautiszkai vaistinykystai*, Shenandoah. PA.
- Nezabitauskis A. 1990: *Jonas Basanavičius*, Vilnius.
- Visockis A. 1992: *Bulgarija. Basanavičius. Lietuva*, Vilnius.

**DOCTOR JONAS BASANAČIUS AND HIS
MEDEGA MUSU TAUTISZKAI VAISTINYKSTAI
(MATERIAL FOR OUR NATIONAL MEDICINE)**

Summary

The article discusses the dictionary of folk medicine *Medega musu tautiszkai vaistinykstai* (Material for our national medicine) written in Varna (Bulgaria) in 1898 by the patriarch of Lithuanian national rebirth doctor Jonas Basanavičius (1851–1927). The terms in this dictionary are discussed according to their meaning and expression and compared to contemporary dictionaries *Medicinos terminų žodynas* (Dictionary of medical terms) and *Lietuvių kalbos žodynas* (Dictionary of Lithuanian language). An abundance of terms is the characteristic feature of names of infectious, skin, nervous and alimentary canal diseases and also surgery and traumatology. Basanavičius' terminology is more Lithuanian and popular than contemporary scientific terminology of medicine, which is too internationalised. In respect of expression, the majority of terms are one-word terms. Many Lithuanian terms are common words, for instance, *drugys*, *plautis*, *vilkas*. Quite a large part of Lithuanian one-word terms are derivatives. There are some borrowings and hybrids. The number of complex terms is significantly smaller. After comparing terms from *Medega* with terms in *Lietuvių kalbos žodynas* the conclusion is drawn that the majority of words from *Medega* are widely used, though there are some words (or their meanings) and some word-combinations, which are narrowly spread and not fixed. Therefore, *Medega* is important for the history of Lithuanian medical terminology and it undoubtedly still has value today, because its exceptional and main feature is the Lithuanian origin of most of its terms.

Palmira ZEMLEVIČIŪTĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-2055 Vilnius
E. paštas palmira@lki.lt

Gauta 2002-10-07